

«АЙҚАП» ЖУРНАЛЫ МЕН «ҚАЗАҚСТАН» ГАЗЕТІ

Гүлнар Өзбекова

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті баспасөз және интернет журналистика кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты

В статье рассматриваются пути становления и развития журнала «Айқап» (1911-1915) и газеты «Қазақстан» (1911-1913).

In article it is considered ways of formation and development of magazine «Ajkar» (1911-1915) and newspapers «Kazakhstan» (1911-1913).

"Айқап" журналы 1911 жылдың қаңтарынан бастап 1915 жылдың сентябрь айына дейін Троицк қаласындағы "Энергия" баспаханасында қазақ тілінде тұрақты шығып тұрды. Бұл журнал халқымыздың әлеуметтік, саяси өмірінде, әдебиет пен мәдениетімізді насихаттауда айрықша роль атқарды. Араб әрпімен теріліп, басында айына бір рет, кейін екі рет шығып тұрған. Журналдың шығарушысы әрі редакторы М.Сералин болды. "Айқап" журналында еліміздің саяси-әлеуметтік, мәдени шаруашылық жағдайларынан көптеген мақалалар жарияланып, басылым сол кездегі көкейкесті мәселелерді хал-қадірінше көтеруге, халыққа таныстыруға тырысты. "Айқап" журналының бетінде С.Сейфуллиннің алғашқы өлеңдері, Б.Майлиннің тұңғыш мақалалары басылды және С.Дөнентаевтың бірнеше өлеңдері жарияланды.

Сондай-ақ, алғашқы қазақ әйелдерінен тілшілік қызметке тартылған Тілеубай қызы Сақыпжамал, Сейдалинова Мәриям, Өтеген қызы Күләйімнің мақалалары мен өлеңдері "Айқапта" алғаш рет жарық көрді. М.Сералин журналдың 1911 жылғы январь айында шыққан бірінші санында жарияланған мақаласында былай дейді: "Газет пен журналдың халық үшін пайдалы екендігіне бұл заманда шек етуші жоқ. Халықтың қай дәрежеде алға кеткендігі халық арасына таралған газет-журнал һәм кітаптан білінеді. Мен де талап етіп, осы кішкене журналды шығару үшін қаламға жармастым. Жұртқа атақ шығарып, білім сату үшін емес, ағалар мұны көрген соң ойға қалмас па деген ниетпен..."

М.Сералиннің публицистикалық мақалаларында қазақтың жазба әдебиеті мен тілі туралы көптеген ой-пікірлері үзбей жарияланып тұрды. 1913-1914 жж. "Айқап журналының редакциясында хатшы болып істеген С.Торайғыров көп еңбек сіңірді. Бұл оның ақындық талантының өрістеуіне, журнал бетінде демократтық бағыттағы идеяны батыл айтуына жағдай жасады.

С.Торайғыровтың журналдың 1913 жылғы 19-, 20-, 22-24 сандарында басылған "Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайынан" атты сын мақаласының орны ерекше. Мақалада "Зарқұм", "Сал-сал" сияқты қисса-хикаяттар туралы батыл пікір айтумен қатар, сол кезде басылған өлеңдерден үзінділер келтіріп, олардың тілінің нашарлығын сынайды. Ол өз мақаласында қисса, ертегілердің қазақ әдебиетінен алатын орнына тоқтала отырып, сол кезде жарық көрген өлең кітаптарын қатты сынға алады. Бұдан оның әдебиетке орынды, қатал талаптар қойғанын байқаймыз.

Татар және қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар Әкрам Ғалымов тілі, әдебиеті, мәдениеті ұқсас екі халыққа бірдей еңбек сіңірген, екі тілде де артында әдеби мұра қалдырған, аз өмірінде көп еңбектенген ақын, жазушы журналист еді. 1912 жылы Қазанда оның жастық жемістері атты өлеңдер жинағы жеке кітап болып басылып шыққан болатын. Ә.Ғалымов "Айқап" журналының басқармасында хатшылық қызмет атқара жүріп өлең, әңгімелерін, сол кезеңнің көкейкесті, маңызды мәселелеріне үн қосатын мақалаларын жариялаған.

Ә.Ғалымов "Айқап" журналында басылған "Өкініш" деген өлеңінде өз басынан өткерген оқиғалардан мысалдар келтіреді. Журналдың 10-санында басылған "Жұртқа қайтіп жағу керек" деген өлеңінде ескі мен жаңаның

арасындағы қарама-қайшылық пен тартысты дөп басып, көрумен бірге феодалдық салт-сана мен әдет-ғұрыптың жастарды етекпен тартып, алға бастырығысы келмейтінін ашып айтады.

Журнал бетінен жаңа бағытта туа бастаған, жаңа арнамен бет алған қазақ әдебиеті мен тіліне қатысты материалдармен бірге мәдениет, өнер туралы алғашқы терең мағыналы мақалаларды да көруге болады. Журналдың 1915 жылғы 5-санында қазақтың халықтың театры туралы мақалада қазақ театр өнерінің тарихынан деректер беріледі және Семей қаласында өткен әдеби-музыкалық кештің мазмұны баяндалды. Ежелден қазақ халқының сөз сайысын, шешендік сөздерді, ақындықты ән мен күйді жоғары бағалайтындығы айтылады. Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнабаев сияқты дара тұлғалардың ұлттық әдебиетіміз бен мәдениетіміздің жандануына, көркеюіне үлкен жаңалық әкелгені, соның жалғасы ретінде қазақтың оқыған білімді жастарының осы сауық кешінде ән айтып, күйтартқаны да сөз болады. "Айқап" журналының 1915 жылғы 3-санында басылған "Музыка" атты мақалада мұсылман халықтарының, оның ішінде арабтардың музыканы өте жоғары бағалағаны, музыкалық аспаптарды жетілдіріп, әртүрлі аспаптарда ойнайтындарға сый-құрмет көрсететіндігі, ерлермен қатар өнерлі қыз-келіншектердің де аспаптарда ойнайтыны күшті әсер айтылады. Музыкалық адам сезіміне күшті әсер ететінін айта келіп: "... ата-бабамыздан келе жатқан бұл домбыра өнерінен айырылсақ, арамыздан жақсылап шертіп, ән салушылар да жоғалса, ол уақытта қалған-құтқан ойын-күлкі мәжілістерімізде құлаққа ұрған танадай болып қалмаймыз ба? Кейінгі жастарымыз ұмытып, бара-бара мүлдем жоғалып кетпес пе? Сол үшін қолыңнан келетін өнерпаз мырзаларға ескертемін, біздің нотаға келетін қазақ күйлерін, қазақша әндерін нотаға салдырып ала алсақ жақсы болар еді", -деп мәселе көтереді мақала авторы - педагог жазушы, журналдың негізгі тілшісі Мұхамедсәлім Кәшімов.

20-ғасырдың бас кезінде демократияшыл бағыттағы ақын жазушылардың есейіп, шығармашылығының қалыптасуында "Айқап журналының тигізген әсері мол болды. Осы журнал төңірегіне қазақтың демократияшыл бағыттағы ақын-жазушылардың көбірек топтасуының өзі кездейсоқ жағдай емес еді. Журнал халық арасына көп тарады, елдің мұң-мұқтажына қолынан келгенше жауап беруге тырысты, мәдени тілегін қанағаттандыру жолында еңбек етті, басқа баспасөз органдарымен салыстырғанда демократиялық идеяларды халық

арасына тарту ісінде белгілі бір дәрежеде болса да дұрыс жұмыс атқарған журнал болды.

"Айқап" журналы қазақ жеріне көп жаңалық әкелді. Соның ішінде әдебиеттің әртүрлі жанры "Айқап" бетінде тұңғыш рет жариялана бастады. Бұрын қазақ әдебиетінде тек ертегі, аңыз түрінде қара сөзбен баяндалатын әңгіменің енді тасқа басылып, оқылуы сол кез үшін күрделі де қызықты, ерекше құбылыс болды.

"Айқап" (1911-1915) журналының сын-сынақты дамытуда өзіндік орны бар. Мұндай материалдарды ол 1912 жылғы 3 нөмірінен "Фельетон" деген айдармен жариялай бастады. 1913 жылы "Фельетон" деп өзінің әдебиет бөлімін атады.

Бұл журналдың прозалық сықақтарының бірсыпыра өзіндік ерекшеліктері болды. Олар ең алдымен шартты түрде жазылды. Сыналған адамдардың аты-жөні, оқиғаның болған жері, мезгілі ойдан шығарылды. Екіншіден, журналдың прозалық сықақтарында публицистикадан гөрі беллетристикалық баяндау басым болды. Үшіншіден, "Айқаптың" прозалық сатирасында пейзаж мол кездеседі. Мұндай ерекшеліктер У. Ғұмаровтың "Екі молданың кеңесі", З. Ғайсиннің "Көрген білген", Бақытжан Меңдібектің "Қасқабай ауылынай мен досы Александрдың сөзі", Б. Майлиннің "Болған іс" атты сықақ әңгімелерінде көбірек кездеседі.

Айқаптың прозалық сатирасының ішінде "Болыс боламын" деген әңгіме ерекше назар аударады. Онда Абайдың атақты "Болыс болдым мінеки" өлеңінің мазмұн идеясы аңғарылады. Мұнда да біреудің болыс болудағы айла-тәсілі, әуре-сараны, шашқан шығыны сөз болады.

Болыс болушы өзін "болыс бол" деп азғырып жүрген ақсақалдардың да арам ниет-пиғылын әшкерлей кетеді. "Байқасам, – дейді ол, – баяғы жақсы болыс іздеп, ел түзелсін деп жүрген жақсылар, ақсақалдарымның ойы ондағыдай көрінбейді. Бәлкім қара бұқараны бір-біріне ұрыстырып, жанжалдастырып, пара жеп, пұл түсірмек те, қайдағы қырық жылғыны даулап, берекесіз жұмыс қылмақ та, аңшының итіндей болыстың соңынан жүріп, ет жеп, қымыз ішпек". Мұнда да Сәкен Сейфуллиннің арамтамақтарды сынаудағы "аңшының итіндей" деген теңеуді кездестіреміз. Яғни сол замандағы жағымпаздардың бейнесі осы бір теңеумен-ақ айқын суреттеледі.

"Айқап" өзіне дейінгі қазақтың поэзиялық сатирасын дамытты. Сұлтанмахмұт Торайғыровтың "Қымыз", Сәбит Дөнентаевтың "Заман кімдікі?", "Қазақтарға қарап", Әкрам

Галимовтың "Жұртқа қалай жағу керек" сияқты көптеген сықақ өлеңдер жарық көрген.

"Айқап" сатиралық шығармалар аударумен де айналысты. Белгілі ағартушылардың ғана емес, басқа тапкерлердің де аударған сықақтарын жарыққа шығарып отырды. Журналдағы аудармаларды зерттеген ғалым З. Тұрарбеков онда қазақ арасындағы келелі мәселелер ерекше орын алғандығын, "аударма шығармалар және қазақ тіліне аударудың ғылымдық және практикалық мәселелері туралы" жазылғандығына тоқталып өткен [1].

Журнал қазақ сахарасына тән мінездерді, ортақ кемшіліктерді сынайтын туындыларды таңдап аударуды мақсат еткен. Журналдағы сықақтардың көркемдік шеберлігі сатира жанрының талаптарынан біраз ауытқығанмен де оларда сынның, мысқылдың белгілері бар. Т. Қожакеев өзінің 1969 жылғы "Қазақ әдебиеті" газетіне шыққан "Айқап" журналындағы сын-сықақ деген мақаласында: "Айқап журналы қалдырған сықақ мұраның көркемдік, шеберлік дәрежесі ала-құла. Журнал өмірінің қысқалығы, дау-дамайдың көп болуы, сол кездегі әдебиет, мәдениетіміздің жалпы деңгейінің төмендігі онда жарияланған сатираның сапасына да әсер етпей қоймады", - деп жазды [2].

"Айқап" журналында қазақтың өткен кездегі және 20-ғасырдың басындағы қоғамдық саяси өмірінің мәселелері, мәдениет және әдебиет жайында, халық ағарту жұмысы мен тілінің дамуы жайында, қазақ әйелінің теңдігі т.б. жайында жазылды. Жалпы "Айқап" журналының қазақ қоғамының, соның ішінде қазақ әдебиетінің тарихынан алатын орны ерекше.

«Қазақстан» газеті 1911 жылғы 10 наурыздан 1913 жылғы шілдеге дейін Орда қаласында, 1913 жылғы 15 қарашадан жыл аяғына дейін Оралда шығып тұрған. Редакторы Елеусин Бұйрин. Мақалалар қазақ, орыс, татар тілінде жарияланған. Газет демократиялық бағыт ұстанды. Көлемі шағын, 6 беттік газеттің 5 саны 1911 ж., ал қалған сандары 1912-13 ж., барлығы 14-15 саны шыққан. Газеттен мынадай мәліметтер алуға болады: 1911 №№1-2, наурыз-мамыр, 1-3 қараша-желтоқсан. 1912 №№ 4-12, қаңтар-мамыр. 1913 №№1-2, қаңтар-ақпан.

Елеусин Бұйрин газетті А.Н.Щелкованың жекеменшік баспаханасында бастырып тұрған. Газеттің мақсатын әр санның басында: «Газеттің асыл мақсаты: кәсіп ету, ғылым үйрену турасында» делінген деген сөздерден-ақ айқын аңғаруға болады. «Қазақстан» газетінің бетіндегі мақалаларда халық алдындағы адамгершілік па-

рызды өтеу мақсатында қазақ елін өнер білімге жетелеуге қызмет ететіндігі жазылған (1911, №1, 15 қараша).

«Қазақстан» газетінің бетінде орыс мәдениетінен, әдебиетінен үйренуге шақырды. Мысалы: Кольцовтың «Что ты спишь, мужичек?» (1911, №1, 16 наурыз) деген өлеңін қазақ тіліне «Уа, ұйықтап жатамысың, қара шекпен?». Архангельскийдің «Қазақтың мал шаруашылығына көмек жайында» (1913, №1, 27 қаңтар) деген мақаласын қазақ тіліне аударып, осы сала жайында құнды кеңестер берілгенін де атап өткен орынды.

Газет бетінде мәдени жаңалықтармен бірге, ғылым жетістіктеріне арналған материалдар да жарияланып тұрды. «Нефті» (май) (1911, №2, 1 желтоқсан) дене хабарда Үйшік (Гурьев) уезінде 8000 шыршы км. Көлемін алып жатқан бай мұнай орнының табылғандығы жазылған. Жаңа шыққан кітап, газет туралы хабар, мақалалар да көптеп кездеседі.

«Қазақстан» 1913 жылы «Құрмет иесі оқушыларымызға» деген мақаласында (№1, 27 қаңтар) көрсетілгендей, қаржы мұқтаждығынан, 18 саны шыққаннан кейін жабылған. Газетте Б.Қаратаев, Ғ.Қарашев, Ғ.Көпжасаров сияқты авторлардың мақалалары жарияланған.

«Айқап» журналымен пікірталасқа барғанымен, түп-мақсаттарының бір екенін түсіне білген. Негізінен отырықшылық, оқу-ағарту, өнер-білім, мәдениет, тұтынушылар кооперациясын құру мәселелерін көтерген [3].

«Айқап» журналы мен «Қазақстан» газеті халқымыздың бүкіл тіршілік болмысын, экономикалық, әлеуметтік және саяси жағдайын, әдебиеті мен мәдениетін, өнері мен білімін жетілдіруді жан-жақты жазумен бірге, осы бағытта үлкен түсіндірушілік, насихат жұмыстарын жүргізді, қазақ қоғамының ілгері дамуына зор үлес қосты.

1. Тұрарбеков З. Әдебиеттер достығының дәнекері. - Алматы: Қазақстан, 1977;

2. Қожакеев Т. «Айқап журналындағы» сын-сықақ // Қазақ әдебиеті, 1969, 15 шілде.

3. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б.Аяған. Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2003. 331-332 бет.

